

Offisersprofesjon i endring: 20 år med internasjonalisering og transformasjon av Forsvaret

Nina Græger
NUPI
ng@nupi.no

Artikkelen argumenterer for at den Kald Krigs tenkning som definerte en rekke militære praksiser i Norge, som for eksempel personellpolitikk, allmenn verneplikt og dekorasjonssystemet, virket som en buffer mot omstilling av Forsvaret på 1990-tallet. Tilpasning til deltakelse i internasjonale, også skarpe, operasjoner ble derfor forhindret eller i hvert fall forsinket, sett i forhold til i mange NATO-land. Internasjonaliseringen av norsk forsvarspolitik kom også i utakt med representasjonen av offiserskorpset og de vernepliktige som forsvarere av territorium, nasjonen (folkeforsvar) og prinsipper om likhet og rettferdighet. Innføring av et differensiert befal og beordringsplikt til internasjonal tjeneste skapte eksempelvis store spenninger i offiserskorpset. Gjennom slike nye praksiser ble offisersprofesjonens korpsånd og karriere gradvis tilpasset behovet for større grad av profesjonalitet. Kvalitet, erfaringsbasert kompetanse og strids-evne er blitt viktige markører for offisersprofesjonen og preger praksiser i langt større grad enn før. Denne formen for profesjonalisme er nå en del av offiserenes profesjonsidentitet, mens folkelig og territoriell forankring og kjerneverdier som likhet og rettferdighet i større grad ivaretas av en revidert verneplikt.

Nøkkelord: Profesjoner, praksis, offiserskorps, internasjonalisering, sikkerhetspolitikk, Norge

Innledning

Siden 1947 har norske styrker deltatt i mer enn femti internasjonale operasjoner, med Tysklandsbrigaden (1947–53), FN-operasjonene i Gaza (1956–67) og Libanon (1978–99) som de klart største for Norges del. Etter den kalde krigens slutt har de norske bidragene vært konsentrert om operasjonene på Balkan og i Afghanistan.¹ Deltakelsen har vært gjenstand for mye debatt de siste femten, tjue årene. Debattene har i stor grad handlet om hvorvidt de militære bidragene styrker Norges posisjon i NATO, overfor USA, og om de svekker Norges selvbylde som fredsnasjon, humanitær "stormakt" og folkerettens forkjemper (se Græger 2007; Leira 2007). Fokus her er hvordan internasjonaliseringen av Forsvaret etter 1990 kom i utakt med og endret representasjonen av offisersprofesjonen og offiserskorpsets rolle.

Den militære profesjon endres som følge av generelle samfunnsmessige utviklingstrekk og mer spesifikke militære utviklingstrekk (Janowitz 1960). Under den kalde krigen ble personell rekruttert og utdannet til et mobiliseringsforsvar som i hovedsak skulle forsvare norsk territorium mot invasjon. Dette produserte et stort antall og en bestemt type offiserer som over tid bidro til å skape og opprettholde et felles syn på Forsvaret. Denne artikkelen argumenterer for at den tenkningen som har ligget til grunn for Forsvarets personellpolitikk, verneplikten og andre praksiser i sterk grad bidro til motstand mot endring. Omstilling til skarpe operasjoner ble forhindret eller i hvert fall forsinket, sett i forhold til i mange NATO-land.² Eksempelvis ble invasjonsscenarioet fjernet i februar 1998, men ikke totalt avvist (Forsvarsdepartementet 1997–98: 52). Bruddet med den kalde krigens forsvarskonsept kom ikke før i 2001, da langtidsplanen (2002–05) innførte et moderne og fleksibelt forsvar (Forsvarsdepartementet 2000–01: 15). Offiserer som returnerte fra utenlandsoperasjoner der de hadde operert sammen med offiserer fra andre NATO-land, og et gradvis generasjonsskifte i Forsvaret, spilte en viktig rolle i dette.

Artikkelen er organisert på følgende måte: For å sette dagens utvikling i perspektiv ser artikkelen først tilbake på offisersprofesjonens framvekst i Norge. Deretter analyseres hvordan offiserskorpsets funksjon og forankring produserte praksiser som virket som en buffer mot tilpasningen til internasjonale operasjoner. Konklusjonen oppsummerer hovedfunnene og trekker noen implikasjoner for offisersprofesjonens videre utvikling.

En lite studert profesjon

En profesjon kan defineres som en gruppe som gjennom felles, spesialisert og langvarig utdanning får monopol på å utøve visse funksjoner i samfunnet (Abbott 1988: 3 ff). Profesjonalisering kan defineres som at en gruppe innenfor arbeidslivet utvikler felles normer for atferd gjennom utdanning, historiefortellinger om profesjonens tilblivelse osv. (ibid.). For at en yrkesgruppe skal kunne defineres eller fremstå som en profesjon, forutsetter det også at profesjonen gjør bevisste valg for å nå sine mål, og former og utøver profesjonaliseringsstrategier (Skauge 1992). Profesjoner inntar gjerne standpunkter og holdninger som tar sikte på å befeste og styrke egeninteressene til profesjonen som helhet, gruppe eller som enkeltmedlemmer (Grytbakk 1993: 28–29): En profesjon har også en kollektiv forpliktelse til å opprettholde sitt funksjons- og kunnskapsmonopol, som er kjernen i evnen til å utføre profesjonens funksjon (Abbott 1988: 2). I tillegg besitter profesjoner gjerne en type etikk og samhörighet (Kjellberg 1961: 5). Denne typen selvforståelse kalles etos eller korpsånd. Andre trekker også fram det sosiale ansvaret som skiller den militære profesjon fra ”vanlige” yrker (Røksund 2007). Forsvarets personell har hatt en viktig funksjon i norsk nasjonsbygging, besitter en særegen ekspertise og er betrodd ansvaret for statens fremste maktmidler. De besitter et fellesskap, institusjonalisert i et felles verdigrunnlag, en felles offiserskodeks og andre markører for profesjonsidentitet.³ Offiserene må derfor kunne betraktes som en profesjon.

Norsk statsvitenskapelig litteratur har tradisjonelt ikke beskjeftiget seg særlig med Forsvaret og det norske offiserskorpset. Under den kalde krigen ble offisersrollen først og fremst forstått i lys av de sikkerhetspolitiske rammene for Forsvarets virksomhet. Litteraturen om norsk forsvarspolitikkk fokuserte på betydningen av strukturelle forhold som geopolittikk, terrorbalanse, avskrekking osv. Det finnes bare enkelte studier av offiserene som sosial gruppe (Se f.eks. Kjellberg 1961) fra denne perioden, og av offiserenes rolle i Forsvaret på gitte tidspunkter (se f.eks. Holst 1978).

Slutten på den kalde krigen medførte et nytt og sammensatt trusselbilde. Norges deltakelse i militære operasjoner utenfor territoriet og utenfor NATOs kjerneområde utfordret grunnleggende verdier i den norske offisersprofesjonen. Denne utviklingen skulle i prinsippet bety en åpning av forskningsfeltet mot å studere betydningen av sosiale relasjoner, enkeltindivider og institusjoner, noe som i liten grad skjedde.⁴ Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap

ved Universitetet i Bergen har studert den norske offisersprofesjonen, men i liten grad effekten av internasjonaliseringen av Forsvaret (Jacobsen et al. 1992, Skauge 1992). Et mulig unntak må gjøres for Skauges militærsosiologiske bidrag om verneplikten som demokratisk institusjon (Skauge 2002). Det finnes flere studier av verneplikten, men de vier offisersprofesjonen som sådan liten oppmerksomhet.⁵ Heller ikke Rune Slagstads omfattende verk, *De nasjonale strategier*, omhandler offiserene som profesjon eller forvaltere av statens voldsmonopol i særlig grad. Slagstad karakteriserer offiserene som innehavere av én av tre monopoliserte myndighetsposisjoner i embetsmannsstaten (1814-84), sammen med prester og jurister, men diskuterer ikke offiserenes rolle i moderniseringen av Norge (Slagstad 1998: 26).⁶

For å forstå diskursen og motstanden – også innenfor profesjonen – mot internasjonaliseringen og de endringer i offisersrollen internasjonaliseringen har medført etter 1990, må analysen vendes innover, mot det nasjonale. Vi kan nemlig ikke ta for gitt at hendelser og utviklingstrekk utenfor Norge fortolkes og leses på samme måte i Norge. Som Erik Ringmar (1996: 37) treffende påpeker: "What an outside observer should study are not material factors, but instead the interpretations given to material factors; the way in which human beings make sense of their world". For å forstå hvordan nasjonale aktører forholder seg til og fortolker den internasjonale diskursen må vi også studere sosiale faktorer som språk, meningsdannelse, identitet og sosialisering.

Enhver spesifikk diskurs er preget av meningsdannelse og verdiproduserende praksiser, dvs. innarbeidete og materielle handlingsmønstre organisert omkring felles implisitte forståelser mellom de som handler (Schatzki et al. 2001: 3). For å kunne tyde meningene og praksisene i en spesifikk diskurs – her diskursen om internasjonaliseringen av Forsvaret – kreves en nærstudie av det nasjonale plan (jf. Shapiro 1989: 15). Ved å analysere praksiser som for eksempel verneplikt eller befalsordning, blir det mulig å vise empirisk effekt av ulike begreper (for eksempel folkeforsvar), og hvordan de blir selvinnsynende eller "typiske" i diskursen. Materialet som denne artikkelen bygger på, er hentet fra norsk offentlig diskurs, som stortingsdokumenter, offentlige rapporter og taler, avisartikler samt sekundærlitteratur.

Forsvar som nasjonsbygging

For å forstå utviklingen i den norske offisersprofesjonen og motstanden mot

endringene i militære praksiser etter den kalde krigen, er det nødvendig å ta et tilbakeblikk på offiserskorpsets historiske framvekst. Utviklingen av den prøyssiske *Grosser Generalstab* etter 1806 regnes som et gjennombrudd for etableringen av en militær profesjon i Europa (Hobson 2002: 24). En av målsettingene med hærreformen var å ”bringe hæren og nasjonen inn i en mer intim union”, samt å heve offiserskorpsets kompetanse (Finer 1962: 217). Dette førte til sosiale reformer samt militær verneplikt, og trening ble en del av den prøyssiske nasjonsbyggingen. Frankrike, og senere Storbritannia, fulgte mer eller mindre den samme modellen (ibid., s. 218). Med framveksten av nasjonalismen og nasjonalstaten ble dynastiet og kongen (Kongens gudelige autoritet) erstattet av nasjonen som objektet for militær lojalitet. Som voktere av nasjonalt territorium og ivaretagere av et overordnet sett av verdier – nasjonens verdier – ble offiserskorpsets rolle og misjon i samfunnet styrket.

I Norge foregikk denne prosessen litt annerledes, blant annet fordi lojaliteten til kongen, som øverste representant for unionen med Sverige, i utgangspunktet var svak. Fram til slutten av 1800-tallet spilte offiserskorpset en rolle i nasjonsbyggingen i kraft av å være velutdannede embetsmenn som ledet statens og unionens fysiske maktapparat. Offiserene ble imidlertid ansatt, forfremmet og avsatt av kongen. Dette førte blant annet til en viss frykt for at hæren, som sto direkte under Kong Karl Johans kommando, kunne bli brukt mot konstitusjonen og vingeclippe den nasjonale selvstendigheten. Offiserenes lojalitet var derfor et stadig tilbakevendende tema (Hosar 2000: 107). Det at statsoverhodet i Sverige også var statsoverhode i Norge fra 1814 gjorde ”staten” til et tvetydig begrep. Det gjorde det desto viktigere for det norske forsvaret å knytte sterke bånd til nasjonen og folket (Knutsen 2002: 94). I en situasjon der unionen med Sverige var i ferd med å gå i oppløsning fikk det nasjonalistiske tankegods stort politisk spillerom. Offisersprofesjonen skulle nå forvalte nasjonens eller folkets verdifelleskap, ikke adelens og borgerskapets.

Forsvarets historie og rolle ble forsøkt innpasset i nasjonsbyggingen, noe som førte til at hendelser eller praksiser som ikke ”passet med” det norske nasjonsbyggingsprosjektet, ble utelatt. Ståle Ulriksen (2002: 30) peker for eksempel på at bruk av norske soldater i kriger utenfor landet, blant annet da Norge var i union med Danmark, ikke nevnes i historiebøkene. Samtidig kritiserte representanter for den norske forsvarstradisjonen som ble konstruert i perioden mellom 1896 og 1914, Danmark for avhengigheten av å verve utenlandske soldater til den danske hæren, som en motsats til den norske hær av ”nasjonens egne sønner” (ibid., s. 34).

Den norske verneplikten slik den ble gradvis kodifisert i Grunnloven fra 1814, var sterkt inspirert av den tyske nasjonalromantikken. Båndene mellom hæren og nasjonen – reflektert i begrepet "folkeforsvar" – ble helt sentrale i den norske forsvarstradisjonen (Hobson & Kristiansen 1995). Dette førte blant annet til at bøndene fikk en sentral plass i definisjonen av "Norge" og "det norske", i motsetning til en urban elite som ønsket en profesjonell hær etter svensk mønster (Neumann 2001). Vernepliktsforsvaret ble et instrument for sosialisering og dannelse i nasjonsbyggingens senere fase ved å bidra til oppdragelse av arbeiderklassen (Skauge 2002: 21) og ble også antatt å ha en integrerende effekt. Begreper som folkeforsvar og verneplikt har vært konstituerende for det norske forsvaret (se Neumann & Ulriksen 1997; Friis 1999). Dette definerte i vesentlig grad hva slags kvaliteter norske offiserer skulle besitte og hva slags oppgaver de skulle utføre, nasjonalt og internasjonalt, og ble en stor utfordring utover på 1990-tallet.

Rekruttering og sosial mobilitet – Enhetsbefalet

Krigsskoleutdanningen var i praksis først og fremst for eliten. Elevene til den første krigsskolen – Den frie matematiske skole i Christiania, opprettet i 1750 – skulle rekrutteres fra "Officers- eller andre skikkelige folks børn", men søkernes økonomiske situasjon skulle ikke være bestemmende for opptak ved skolen.⁷ Offisersprofesjonen var likevel langt på vei selvrekrutterende (offiserer med offisersfar), blant annet hadde sønner av offiserer fortrinnsrett til krigsskolen (Hosar 2000: 101). Dette førte til at offiserskulturen i standssamfunnet ble reproduisert fra én generasjon til den neste.

Da standsprivilegiet ble opphevet i 1820, ble offisersutdanning gradvis tilgjengelig for et bredere lag av befolkningen og en vei til middelklassen for menn av bonde-, håndverker- eller arbeiderstand. En forutsetning for at sosial mobilitet gjennom offisersutdanning skulle lykkes, var at offiserene lærte seg allmenndannelse og sosiale ferdigheter i løpet av skoletiden (ibid., s. 75). Krigsskolen (Hæren) har fremdeles obligatorisk kurs i takt og tone, mens Luftkrigsskolen arrangerer etikettekurs for sine kadetter, som reflekterer dannelsesidealene fra tidligere tider. Dette viser også at sosial kompetanse er en del av det Pierre Bourdieu (1991) kaller "bevissthetsfellesskap". Dette bevissthetsfellesskapet er definerende for krigsskoleutdannede offiserer.

I mellomkrigstiden ble Forsvaret en arena for klassekamp, preget av sosiale konflikter mellom to ulike kategorier av befal, underoffiserer og offiserer,

primært om karriereveier og status. Representanter for underoffiserskorpset engasjerte seg kraftig i debatten om en militær enhetsskole for å utjevne klasse-motsetningene. Norges Underoffisersforening foreslo å gjennomføre enhetsskoler i hæren etter mønster av den sivile enhetsskolen: "Alle en og samme vei, helt til topps, etter den enkeltes evner og anlegg" (Engstad 1996: 133). Denne spenningen mellom de to befalsgruppene kom, som vi skal se, også til syne i debatten om omleggingen av befalsordningen etter år 2000.

I tråd med ideen om folkeforsvaret skulle Forsvaret avspeile et representativt utsnitt av befolkningen. I forbindelse med forslaget om en ny forsvarsordning i 1931 uttalte Forsvarets største fagforening at: "Forsvaret må organiseres i slike former at det får faste og intime tilknytningspunkter til alle nordmenn, fattig og rik, i by og land" (Norges Befalslag 1931: 5, i Ulriksen 2002: 123). Krigsskoleutdannede offiserer, som fremdeles hadde bånd til høystatusgruppene i samfunnet, var i mindre grad opptatt av den folkelige forankringen (Skauge 2002). Likhetsidealene i den sosialdemokratiske velferdsstaten ble gradvis innført i Forsvaret etter press fra lavere befal og mot forsvarsledelsens anbefalinger.

Etter 1945 førte synkende selvrekruttering, en bredere sosial rekruttering til Krigsskolen og en holdningsendring til Forsvaret i befolkningen til at overklassepreget gradvis forsvant. Andelen arbeidersonner blant kadettene utgjorde 20 pst. på 1950-tallet, mens sønner av embetsmenn og akademikere sank (Hosar 2000: 292, 342). På denne tiden var offisersprofesjonens sosiale profil den mest "demokratiske" blant profesjonene i Norge (Kjellberg 1961: 51). Samtidig som likhetstanken sto sterkt i offiserskorpset, fikk den militære utdanningen høyere status i det norske samfunnet. Krigsskole ble etter hvert ansett som et reelt alternativ til sivil høyskole eller universitet. Høyerestående offiserer ble ofte rekruttert til sivile lederstillinger innenfor offentlig forvaltning, i løpet av eller etter offiserskarrieren. Slik ble oppbyggingen av en moderne militærmakt en del av klassekampen i mellomkrigstiden og innføringen av den norske velferdsstaten i etterkrigstiden.

Internasjonalisering og nye kompetansekrav

Båndene mellom stat, nasjon og territorium ("folkeforsvaret") i den norske forsvarstradisjonen fikk direkte betydning for debatten om offisersprofesjonen på 1990-tallet. Daværende forsvarsminister Johan Jørgen Holst (Ap) uttalte at: "Det er forsvarsministerens klare syn at verneplikten må opprettholdes.

Forsvaret skal forankres i demokratiet. Et profesjonelt forsvar ville være et fremmedelement i vårt land.” (S.tid. 1991–92: 889). Forsvarskommisjonen av 1990 understreket at verneplikten ”gir en bred kontaktflate mellom Forsvaret og samfunnet for øvrig” (NOU 1992: 22). Dette synet var også gjengs i forsvarsledelsen. Både forsvarssjef og stabssjef i Hæren uttrykte i 1996 at vervede (for eksempel underoffiserer) ikke var nødvendig eller ikke ”passer inn i Norge” (Ulriksen 2002: 249). Invasjonsforsvaret var basert på å mobilisere soldater med en viss trening (førstegangstjeneste og repetisjonsøvelser) og kjennskap til territoriet der striden skulle utkjempes (Nord-Norge primært). Disse skulle holde territoriet til allierte kampstyrker var på plass. Det var derfor en oppfatning i mange miljøer at det ikke var så farlig at norske soldater ikke ”kan krig”, som generalmajor Martin Vadset uttrykte det i 1995 (ibid.). Krigskompetanse ble forbundet med vervede, profesjonelle soldater, og noe som stormakter med ambisjoner på den internasjonale arena har. Dette sto i motsetning til den norske soldatens forankring i nasjonen og territoriet, likhets- og rettferdighetstanken.

Denne soldatrepresentasjonen var ikke så problematisk så lenge Norges internasjonale bidrag – også til fredsopprettende operasjoner – var konsentrert om militære støttebidrag (se Forsvarsdepartementet 1992–93: 59). De intrastatlige konfliktene etter 1990 var imidlertid preget av flytende overganger mellom krig og fred. Skarpe oppdrag aktualiserte utfordringer på operativt nivå, blant annet operative avdelinger med treningsstandard og evne til å operere sammen med allierte i NATO- og FN-operasjoner.⁸ Den norske forsvarstradisjonen førte likevel til at stridsevne fremdeles primært ble knyttet til taktisk nivå, til soldatens individuelle ferdigheter i operasjonsteatret.⁹ Det ble senere avdekket en rekke kritikkverdige forhold knyttet til rapporteringen om norske soldaters stridsevne til forsvarsledelsen (bl.a. i Forsvarssjefens internrevisjon fra 1999).

Norske soldaters taktiske ferdigheter ble også brukt som argument for å beholde allmenn verneplikt, framfor å følge andre NATO-lands eksempel og satse på et mer profesjonelt yrkesforsvar etter den kalde krigens slutt. Et eksempel kan hentes fra Norges deltakelse i ”Operation Enduring Freedom”. Da femten norske mineryddere mottok Forsvarets medalje for internasjonale operasjoner for sin innsats i Afghanistan i 2002 uttalte Generalinspektøren for Hæren, Generalmajor Roar Haugen, følgende:

Dere har skrevet historie. Dere har møtt større utfordringer enn de fleste, faglig,

teknisk, mentalt og fysisk. *Nok en gang har dere bevist at norske, vernepliktige soldater kan gjøre en glimrende jobb.* Dere har løst oppgavene på en fortreffelig måte.¹⁰ (min kursivering)

En nærliggende tolkning av utsagnet er at det ikke er noen grunn til å profesjonalisere det norske forsvaret fordi førstegangstjenesten, etterfulgt av en viss forberedelse, gjør susen.

Vernepliktige med fullført førstegangstjeneste kan ikke beordres til internasjonale operasjoner, men kan verve seg etter endt tjeneste (Forsvarsdepartementet 2003-04: 76). På 1990-tallet etterlyste flere den etiske vurderingen fra norske myndigheter når soldater eller vernepliktige sendes til skarpe oppdrag, selv om de reiser ut frivillig (Hovland 1997: 29). Vernepliktige er blitt en viktig "rekrutteringsbrønn" og en stor andel norske soldater som har tjenestegjort i ISAF-operasjonen i Afghanistan kom direkte fra førstegangstjeneste. I 2006 kom det fram at vernepliktige gikk rett inn i de samme posisjonene som mer erfarent norsk personell hadde i områder som Meymaneh og Mazar-i-Sharif i Afghanistan.¹¹ Dette skapte debatt om personellets kvalitet og sikkerhet. Forsvarets ledelse, ved Stabsjef Gunnar Gustavsen ved Forsvarets Fellesoperative Hovedkvarter, fastholdt imidlertid at mannskapene var kvalifisert: "– Vi mener de er fullt kompetente. De har trent sammen fra dag én nettopp for denne type oppdrag, og har opparbeidet stor trygghet på hverandre." (Aftenposten 2006). 61 av 120 mannskaper på fire norske MTBer som deltok i FN-operasjonen i Libanon samme år var menige med seks måneders førstegangstjeneste bak seg. Alle bekymringer om kvaliteten på de vernepliktige ble imidlertid imøtegått av Generalinspektøren for Sjøforsvaret, Jan Eirik Finseth: "– Det siste året har disse mannskaper deltatt i en rekke nasjonale og internasjonale øvelser der de har markert seg som meget profesjonelle" (Bergens Tidende 2006). Også forsvarsministeren forsikret at styrkene var godt forberedt, noe de vervede selv sluttet seg til (Dagbladet 2006).

Disse eksemplene viser hvordan nye oppgaver som utfordrer etablerte praksiser – her verneplikten – får aksept og videreføres ved å skrives inn i en ny kontekst. Verneplikten som praksis, tas for gitt selv når Forsvarets omgivelser og oppgaver endres fundamentalt, og kan derfor sies å være en del av det doxiske i norsk forsvarspolitik. I stedet for å skrutes, ble vernepliktsordningen etter hvert tilpasset internasjonale operasjoner gjennom økt satsning på kvalitet og utvelgelse. De som tas ut til førstegangstjeneste på sesjon, er blant eliten ifølge forsvarsminister Kristin Krohn Devold (2004). Hæren op-

prettet en egen hjemmeside (www.utvalgt.no), der de utvalgte får et eget passord for å komme inn på siden.

Men verneplikt og folkelig forankring er fremdeles Forsvarets fundament og skal sikre forsvarsviljen (Forsvarsdepartementet 2007–08: 22, 123). På den måten ivaretas forsvarstradisjonen – forankring i nasjonen og territoriet samt likhets- og rettferdighetsprinsippene – gjennom en revidert verneplikt, mens profesjonalisme i større grad knyttes til offiserskorpsets utvikling. Dette synliggjør også spenningene innad i det norske offiserskorpset; mellom offiserene som er en profesjon, og de vernepliktige som har avlagt førstegangstjeneste, men som ikke tilhører offisersprofesjonen. Samtidig tjenestegjør vernepliktige og yrkesoffiserer i samme operasjoner, ofte i samme posisjoner (se over), som betyr at de nye praksisene bidrar til å viske ut skillet mellom de to gruppene i *felt*.

I det som kan tolkes som et forsøk på å innskrive det nye Forsvaret i eksisterende måter å tenke omkring dets rolle på, tok Forsvarssjef Sverre Diesen til orde for en ny ”kontrakt” mellom folk og Forsvar. Kontrakten er basert på at Forsvaret skal produsere de beste soldatene i verden – det være seg vernepliktige eller yrkesbefal – slik at det norske folk føler stolthet over å bli representert i internasjonale operasjoner: ”Vi må være førsteklasses når vi viser oss frem” (Diesen 2005). Ifølge Diesen ville dette skape en relevant forsvarsvilje og gjenskape offiserskorpsets status i befolkningen, mens gårdsdagens forsvarsvilje er basert på historiske og kulturelle forhold som ikke lenger er gyldige. Ideen om at oppslutningen om Forsvaret er knyttet til kvalitet og relevans har fått bred tilslutning, også i vernepliktsdiskursen. Dette indikerer også økt aksept av profesjonalisme som del av den militære profesjonsidentiteten.

Differensiert offiserskorps

Personellpolitikken er en sentral praksis å studere for å analysere utviklingen av offisersprofesjonen etter 1990. En rekke forhold knyttet til militære organisasjoners egenart og identitet, blant annet fastlagte karrieremønstre fra inntreden i yrket og fram til pensjonsalder, bidrar til at militære organisasjoner er mer tungroddet å omstille enn sivile (Abbott 1988:130, Finer 1962).

Dette synes dekkende for det norske forsvaret. Her fortsatte det gamle tankesettet og etablerte praksiser i stor grad under nye begreper, organisatoriske paraplyer og sjefer. I praksis betydde dette at utenlandstjeneste ikke

var fremmende, men snarere hemmende for en militær yrkeskarriere. Offiser-skarrieren defineres blant annet av de kompetansekrav som stilles, som er nedfelt i avansements- og insentivsystemer. Alder og lederstillinger følger av hverandre i offisersprofesjonen, og trolig mer enn i andre profesjoner (Abbott 1988). Langt inn på 1990-tallet hadde offiserer som fikk sin utdanning og trening under den kalde krigen, det overordnede ansvaret for rekruttering og for å definere kravene til en militær karriere. En militær karriere skulle inneholde flere beordringssteder i Norge, helst i Nord-Norge, der invasjonen var forventet. Utenlandstjeneste ble generelt ansett som et personlig valg og kvalifiserte ikke til godkjent avdelingstjeneste, som var nødvendig for opprykk. Forsvarets egentlige oppgave var å forsvare nasjonen og territoriet (se Christie 1995), og ikke respekten for internasjonal lov eller universelle menneskerettigheter. Etter hvert som flere av FN-operasjonene på 1990-tallet fikk utvidete mandater og formål, ble imidlertid utenlandstjeneste ansett å gi relevant erfaring, noe forsvarskomiteen understreket i 1992: "Deltakelse i FN-operasjoner gir en betydelig militær erfaring for mannskaper som inngår i vår mobiliseringshær, og til å utvikle og teste lederegenskaper blant yrkes- og reservebefal" (Innst.B. 1991–92: 9). Det å operere sammen med personell fra NATO-land under til dels primitive og vanskelige forhold ble også vurdert som positivt for eventuelle militære operasjoner på norsk territorium (Forsvarsdepartementet 1993–94: 8).

Avansement (grader) ble ikke knyttet til tjeneste i internasjonale operasjoner før etter år 2000. I 2003 anså forsvarsledelsen at en typisk framtidig karriere i Hæren ville inkludere tjeneste i kjerneområdene Midt-Troms og indre Østland, og hvert tredje år i utenlandsoperasjoner. Generalinspektøren for Hæren uttalte at "Det er vanskelig å tenke seg at noen kan gjøre karriere i Hæren uten å gjøre en jobb på alle tre stedene" (Forsvarets Forum 2003: 14).

Et mål med personellpolitikken var videre å utdanne og trene befalet til å bli generalister. En vellykket offiser skulle ha erfaring fra ulike våpengrener (for hæroffiseren: infanteri, kavaleri, artilleri, ingeniør, oppklaring, samband, intendantur osv.) i kombinasjon med videregående offisersutdanning (for eksempel stabsskole) på ulike stadier i karrieren. Mens en profesjon defineres ved å være spesialisert, ble mangel på spesialisering definerende for den norske offisersprofesjonen.

En annen personellpolitisk praksis som svekket Forsvarets evne og vilje til omstilling, etter 1990 er gradsystemet. Det å vedlikeholde, forvalte og planlegge bruken av den omfattende fredsstrukturen under den kalde krigen pro-

duerte et stort antall ”skrivebordsoffiserer” av høyere rang.¹² Behovet for stab-funksjoner og kontorjobber forsvant gradvis med mobiliseringsforsvaret, blant annet som følge av at det var færre stående styrker å administrere, særlig i Hæren (Forsvarsdepartementet 2003–04, Forsvarsdepartementet 2000–01: 69). Andelen høyere grader har likevel økt siden midten av 1980-tallet, i en periode hvor krigsoppsetningen ble redusert med mange tusen mann (Forsvarsdepartementet 2006).¹³

Det at den militære karrieren har vært forbundet med vertikale posisjoner og rang førte til at de operative styrkene ble tappet for offiserer (Kristiansen 2003: 20). I hele etterkrigstiden rekrutterte Forsvaret personell, som siden ble lovet fast yrkestilsetting, til en karriere som skapte forventninger om at grad og posisjon var ensbetydende med kompetanse. Allerede på slutten av 1970-tallet påpekte Befalsutdanningsutvalget at rigiditeten i personellpolitikken, blant annet faste opprykksaldere og opprykksprosenter, ville føre til en ubalanse i befalsstrukturen som ville tilsidesette Forsvarets reelle og funksjonelle behov (NOU 1978: 254, 56). Som en følge av dette systemet manglet nyutdannet befa på lavere gradsnivå (sersjanter) erfaring og ble for kort tid i stillingene som detaljinstruktører før de rykket opp, begynte på Krigsskolen eller gikk over i det sivile yrkeslivet (Hosar 2000: 330). Det yngste og minst erfarne befalet ble derfor i praksis satt til å utdanne soldater. Dette gikk ikke bare ut over kvaliteten på soldatene, men potensielt også deres sikkerhet i skarpe operasjoner (se Hovland 1997).

I 1996 foreslo daværende oberstløytnant Sverre Diesen å gjeninnføre underoffisersordningen. Han mente at mangelen på underoffiserer ikke hadde fått fatale konsekvenser under den kalde krigen rett og slett fordi Forsvaret aldri ble satt på prøve (i Ulriksen 2002: 248).¹⁴ På dette tidspunktet var Norge det eneste landet i NATO uten fast ansatte underoffiserer. Diesens forslag ble ikke tatt til følge. Den nye Befalsordningen av 1996 foreslo i stedet tiltak for å få mindre rotasjon og bedre kontinuitet i hver stilling. For å bevare profesjonens kunnskapsmonopol og produsere offiserer med relevant kompetanse i framtidens stridsmiljø og stadig mer avansert teknologi, ble befalets realkompetanse og ikke utdanningsnivå (som for eksempel Krigsskole 1 og 2) nå grunnlag for avansement. Offiserene måtte konkurrere om stillinger for å bli værende i systemet og for å rykke opp (Forsvarsdepartementet 1995-96: 3, 5). Dette markerte en endring i praksis som følge av Forsvarets nye oppgaver.

Farvel til det norske enhetsbefelet

Heller ikke denne befalsordningen greide å hindre at kvalifisert befall forsvant ”oppover” i, eller ut av systemet. I august 2002 fikk derfor en prosjektorganisasjon ledet av kommandørkaptein Arne Røksund i oppdrag å utrede en ny befalsordning. Norges deltakelse i internasjonale operasjoner hadde på dette tidspunktet synliggjort mangler knyttet til både fleksibilitet og kvalitet, noe den militære transformasjonen i NATO, som lå på beddingen mens Røksundutvalget arbeidet, ble antatt å ville forsterke. Anbefalingene fra utvalget brakte opp en rekke problemstillinger som kan illustrere kontinuiteten i norsk forsvarsdiskurs, særlig hvordan reform av offisersprofesjonen ble bremsert opp ved å aktivisere kjerneverdier i diskursen.

For å løse utfordringene knyttet til manglende erfaring blant lavere befall og den skjeve aldersstrukturen i offiserskorpset, foreslo Røksundutvalget å skille mellom yrkesbefall med en livslang karriere i Forsvaret, og offiserer som ønsker å starte karrieren, men ikke nødvendigvis tilbringe hele yrkeslivet i Forsvaret. Denne siste kategorien av offiserer ville avansere innenfor sersjant-/kvartermestergrader og gis midlertidig ansettelse til fylte 35 år (maksimum 38).¹⁵ Utvalget anbefalte at flesteparten av befalet burde tilhøre denne kategorien (Arbeidsgruppen 2002).

Ifølge Røksundutvalget trengte avdelingsbefalet ikke samme videreutdanning som yrkesbefall fordi de ikke var tiltenkt avansement til høyere grader. I løpet av kontraktperioden ville imidlertid avdelingsbefalet ha opparbeidet seg kompetanse som lett kunne konverteres til det sivile utdanningssystemet, fremholdt utvalget (ibid., s. 53). Avdelingsbefalet ville dessuten ”i den perioden han/hun tjenestegjør i Forsvaret være sikret karriere- og lønnsutvikling, videre utdanning, samt å bli forberedt til karriere nr. 2 gjennom rett til utdanning” (ibid., s. 55). Overgangen til en sivil karriere skulle gjøres så myk som mulig gjennom tilbud om to års studier med full lønn etter endt tjenestetid. I ettertid har enkelte pekt på at utdanningsdelen av reformen ikke fungerer optimalt og bør gjennomgås (Kristiansen & Skjæret 2008).¹⁶

Forslaget om å innføre avdelingsbefall ble møtt med krass kritikk fra deler av Forsvaret og enkelte politiske partier. Ordningen skulle løse problemet med mangelfullt kvalifisert nyutdannet befall, men ble vevet inn i en debatt om klassekamp og verdier med henvisning til det gamle underoffiserskorpset. Denne ordningen ble avskaffet 1. januar 1930 etter at det enhetlige befall (enhetsbefalet) gradvis ble innført fra 1927. Tidligere forsøk fra regjeringens side

på å gjeninnføre ordningen hadde mislykkes. Eksempelvis foreslo Tjenestetid-sutvalget på slutten av 1940-tallet å innføre et instruksjonsbefal med fast lønn og utdanning og karriere atskilt fra befall som skulle utdannes til å føre avdelinger i krig (Engstad 1996).

Fagforeningene spilte en aktiv rolle i den senere debatten om avdelingsbefall. Befallslaget var særlig opptatt av de lavere befallsgruppens lønns- og tjenestevilkår, og muligheter til utdanning. Tidligere forbundsleder av Norges Offisersforbund (NOF) og sekretær i Statstjenestemannskartetlet/LO Stat (1992-2001), Jan Bråten, hevdet at avdelingsbefall ville gjeninnføre en klassesdelt befallsordning:

Forslaget om å innføre et nytt underoffiserskorps er ikke bare hasardiøst og provoserende. Det er også i stor grad historieløst og umoderne (...) Det går på prinsipielle holdninger om enhetsbefall med like muligheter for alle, eller en klassesdeling basert på utdanningsmessige skillelinjer (Bråten 2003: 8).

Utsagnet er, for det første, et eksempel på hvordan språk har en konstituerende og sementerende effekt (Shapiro 1989: 17). Ved å bruke betegnelsen underoffiserskorps om denne gruppen befall aktiviserer Bråten samtidig en rekke andre forhold, argumenter og følelser knyttet til underoffiserens lave status i Forsvarets historie, som et ekko fra fortiden (jf. Maybin 2001: 70). Ved å benytte et ladet begrep som "klassesdeling" forsøker Bråten å innleire debatten om et differensiert befall i en diskurs om demokrati og likhetsidealer, om hvorvidt Forsvaret skal være en mulighet for de mange (jf. enhetsbefallet) eller reservert de få. Dette viser hvordan kjerneverdier i den norske forsvarstradisjonen spilles opp i debatten om Røksundutvalgets forslag. For utviklingen av offisersprofesjonen viser dette at disse rettighetene sto høyere enn de profesjonelle offiserskvalitetene, som stridsevne, i enkelte forsvarsmiljøer.

Bråten hevdet videre at avdelingsbefall ville føre Forsvaret tilbake til et system med en elite av yrkesbefall i lederposisjoner "og så lar vi en lavkaste gjøre jobbene på lavere nivå" (Bråten 2003: 8). Nok et ladet begrep, "lavkaste", viser til statusforskjeller mellom yrkesbefall og annet befall, og som avdelingsbefallsordningen angivelig ville gjeninnføre. Med disse språklige konstruksjonene reproduiserte Bråten den doxa som eksisterer om offiserskorpsen og som preget store deler av debatten om omleggingen av Forsvaret i fagforeningene. Leder i Norges Offisersforbund, Peter André Moe, fulgte opp kritikken:

Forsvarets verdier, normer og etikk er en del av vårt samfunn og skal være forankret

i samfunnets historie og kulturelle grunnverdier. Dette skal gjenspeiles i Forsvarets virksomhet og spesielt personellpolitikken. Å legge opp til at det brede lag av personellet skal brukes, for så å kastes, samtidig som et lite antall skal få dyrke sitt ego, er både hasardiøst og provoserende (Befalsbladet 2003: 2).

Utsagnet viser hvordan nasjonale kjerneverdier som folkeforsvar og likhetssprinsippet aktiviseres i kampen mot ordningen. Formuleringen "samtidig som et lite antall skal få dyrke sitt ego" henviser til det historiske skillet mellom yrkesbefal og underoffiserer, og at en re-elitisering av offiserskorpset er uønsket. Det å unnlate å vise til underoffiserskorpset, et historisk fenomen i organiseringen av befalet, og konsekvent bruke termen avdelingsbefal, kan tolkes som om Røksundutvalget på sin side ville unngå den debatten som Bråten og andre trakk opp.

Regjering, Storting og Forsvarssjef ga i store trekk sin tilslutning til Røksundutvalgets anbefalinger (Forsvarsdepartementet 2003-04: 78). Gjeldende langtidsplan for Forsvaret (2009–12) legger opp til en økning i andelen avdelingsbefal som et sentralt virkemiddel for "en bedre og mer bærekraftig balanse i alders- og gradsstrukturen i Forsvaret" (Forsvarsdepartementet 2007–08: 119). Dette viser at tilpasningen av eksisterende praksiser til kravene til profesjonalitet og sikkerhet i internasjonale operasjoner veier tyngre i utviklingen av offisersprofesjonen, enn likhetsprinsipper utviklet i en tid med andre utfordringer for Forsvaret. Likevel hevder Kristiansen og Skjæret (2008: 33) at det er store utfordringer knyttet til anerkjennelsen av avdelingsbefalets faglige og sosiale status i forhold til yrkesbefalets. De begrunner blant annet dette med at avdelingsbefalsordningen skal sikre at erfaringsbasert kompetanse gjøres gjeldende, noe som utfordrer et grunnleggende element i gradssystemet: at høyere rang er ensbetydende med høyere kompetanse (til å ta beslutninger). I en tid der avansert teknologi, komplekse utenlandsoppdrag og en høyt utdannet og mer krevende vernepliktsmasse "forutsetter et velkvalifisert avdelingsbefalskorpset", er ivaretagelse av og investering i (erfaringsbasert) kompetanse helt sentralt (ibid.: 37). Dette viser hvordan innarbeidete praksiser bidrar til institusjonell inertia, på tross av politiske vedtak.

"Tvangsbeordring" til internasjonale operasjoner

Norske myndigheter ga personellets kontraktsregime og særlig frivillighet-

sprinsippet i beordringssystemet mye av skylden for de operative problemene (Forsvarsdepartementet 2001: 8-9). Alt befal og alle offiserer er i prinsippet underlagt beordringsplikt i hele sin tjenestetid. Før 1999 var beordringsplikten i fredstid nasjonal, og personell kunne bare beordres til tjeneste i kollektive forsvarsoperasjoner med basis i Atlanterhavspaktens Artikkel 5 (jf. Lov om verneplikt, § 2). Beordring skulle kun iverksettes "[D]ersom tilfredsstillende deltakelse ellers ikke kan oppnås (...) selv når forutgående kontrakt om dette ikke er inngått".¹⁷

Allerede fra midten av 1990-tallet kom den norske rekrutterings- og beordringspolitikken under press gjennom NATO og FNs forespørsler om norsk deltakelse i internasjonale operasjoner. Norges bidrag til NATO-operasjonene i Bosnia & Herzegovina (IFOR 1995–96; SFOR 1996-98) kom delvis i stand ved at den norske styrken i Libanon (UNIFIL) gradvis ble trukket ut. SFOR ble senere trukket ut for å frigjøre ressurser til Kosovo-styrken (KFOR) i 1999. Mangel på kvalifisert personell ga også økt støtte til argumentasjonen om at norske soldater ikke kunne nekte å gjennomføre oppgaver de pålegges som en del av tjenesten, blant annet fordi Norge har forpliktelser gjennom NATO (Eide 1995, Neumann og Ulriksen 1995). Den politiske viljen til å endre dette var imidlertid ikke til stede før mot slutten av tiåret. Forsvarskomiteen signaliserte eksempelvis et ønske om en generell adgang til beordringsplikt også til internasjonal tjeneste i 1999:

Det kan etter komiteens mening reises spørsmålsteget ved rimeligheten i at folk som er yrkesmessig ansatt i Forsvaret skal kunne vegre seg mot å utføre oppdrag som er en integrert del av Forsvarets løpende oppgaver og som Norge gjennom internasjonale avtaler har forpliktet seg til å utføre. Komiteen mener at en beordringsordning for befal (...) bør vurderes innført og forelegges Stortinget som egen sak så snart som mulig. (Innst. S. 1999-00: 11).

Selv etter at internasjonale operasjoner ble sidestilt med territorielt forsvar ble prinsippet om frivillig utenlandstjeneste videreført med Lov om tjenestegjøring i internasjonale operasjoner av 1999 (Fredstjenesteloven) (Forsvarsdepartementet 1998–99: pkt. 5.2). Fredstjenesteloven gjaldt dessuten bare befal som påbegynte krigsskoleutdanning etter lovens ikrafttreden. Dersom antall frivillige ikke var tilstrekkelig, skulle beordring til internasjonale operasjoner foretas av Kongen (ved forsvarsministeren).

Det skulle imidlertid gå enda noen år før man fikk noen endring i praksis. Forsvarssjefens Militærfaglige Utredning (MFU) anbefalte i 2003 å innføre

”en generell beordringsplikt til alle operasjoner [for] alt stadig tjenestegjørende befal”, begrunnet i fem forhold (Forsvarssjefen 2003: 25). For det første, krevde de nye oppgavene avdelinger og enheter med høy aksjons- og deployeringsevne, noe som fordret et mer fleksibelt og forutsigbart system for beordring av personell.

For det andre, var det behov for tilgang på samtrent personell med felles forståelse av oppdragsløsning, taktikk osv. Slike avdelinger kan vanskelig settes opp ad hoc. For det tredje, ville internasjonal beordring føre til en kompetanseoppbygging i hele befalskorpset. En fjerde begrunnelse var ønsket om å fordele belastningene ved beordring til internasjonal tjeneste for hvert enkelt befal og dennes familie på flere. Med generalinspektør for Hæren Hans J. Sølvbergs spissformulering: ”Før løp vi ut i stillingene våre i skogen utenfor huset. Nå rykker vi ut halve kloden rundt, og kommer ikke akkurat hjem til middag” (Forsvarets Forum 2003: 15). Dette rettferdighetsperspektivet ble understreket gjennom at ordningen ble anbefalt å få tilbakevirkende kraft. Den femte og siste begrunnelsen for beordringsplikt til internasjonale operasjoner, var at dette ville understreke det politiske ansvaret knyttet til norske styrkers deltakelse i operasjoner på og utenfor norsk territorium. Røksundutvalget var også opptatt av at frivillighet ved hver enkelt beordring ”innebærer en form for individualisering av det moralske ansvaret det fører med seg å sende styrker ut i internasjonale operasjoner” (Arbeidsgruppen 2002: 68).

Beordringsplikten eller ”tvangsbeordring” skapte debatt internt i offiserkorpset. Norges Offisersforbund og Befalens Fellesorganisasjon hevdet at offiserer flest ikke hadde valgt en yrkeskarriere i Forsvaret for å tjenestegjøre i internasjonale operasjoner, men for å forsvare Norge (Coucheron 2003, Moe 2003).¹⁸ Da beordringsplikt til internasjonale operasjoner ble vedtatt av Stortinget i 2004, var det imidlertid ikke behov for direkte tvangsbeordring til internasjonal tjeneste. Det tyder på at internasjonaliseringen av offiserskarrieren var godt i gang, og at disse synspunktene var blitt marginaliserte. At beordringsplikt til internasjonale operasjoner ikke lenger var noe tema i offisersprofesjonen, kan illustreres av uttalelser fra to befal før de ble deployert til FN-operasjonen i Libanon i september 2006: ” – Valget tok vi for lenge siden da vi valgte å bli offiserer” (Dagbladet 2006). Samtidig viser indignasjonen blant norsk personell over at regjeringen ved flere anledninger ikke har vært til stede ved seremonier for militært personell som har returnert etter tjeneste i Afghanistan, at internasjonale operasjoner ikke fullt ut betraktes som en ”naturlig” del av den militære profesjon.¹⁹ Dette viser også at et mer pro-

fesjonelt offiserskorps snarere aksentuerer, enn svekker forbindelsene mellom politikere og Forsvaret.

Forsvarets insentivstruktur: Dekorasjonssystemet

Forsvarets dekorasjonssystem er en praksis som brukes for å dekorere personell som utmerker seg utover pliktens krav. Norske styrker var tidlig i kamphandlinger i internasjonale operasjoner, uten at dekorasjonssystemet ble endret. I motsetning til f.eks. verneplikten ble dekorasjonssystemet ikke forsøkt innskrevet i Forsvarets nye omgivelser på 1990-tallet. Det nærmeste man kom var utmerkelsen "Forsvarets medalje for edel dåd", som ble innført i 1982 som en direkte konsekvens av norske soldaters FN-tjeneste i Libanon. Denne medaljen er nummer elleve i rekken av totalt førtifem norske dekorasjoner på "Rangeringslisten for dekorasjoner og ferdighetsmerker på militær uniform".²⁰ Rangeringen kan tolkes som et uttrykk for at internasjonale operasjoner ikke hadde oppnådd status som en "ordentlig" krig, noe et par eksempler fra norsk innsats i Afghanistan kan illustrere. I februar 2006 ble den norske leiren i Meymaneh i Afghanistan angrepet av en afghansk menneskemengde og seks norske soldater ble såret (Forsvarsnett 2006). Soldatene i Meymaneh ble innstilt til "Forsvarets medalje for sårede i strid" som tildeles "personell som har blitt såret i kamphandlinger eller situasjoner som kan oppfattes som kamphandlinger" (Forsvarsnett, 2006). Medaljen er rangert som nummer trettini på listen over dekorasjoner fra januar 2003.

I lys av den økte risikoen for strid og trefninger i internasjonale operasjoner søkte Forsvarsdepartementet om godkjenning for et nytt utmerkelsessystem for norske militære (blant annet Stridsfortjenestekorset). Da dette ble avslått av Kongen oppsto det påny debatt om offisersprofesjonens rolle (se f.eks. Hovland 2006). I 2009 signerte forsvarssjefen et nytt direktiv for bruk av dekorasjoner og oppfordret Forsvarets avdelingssjefer, som innstiller kandidater, til en mer aktiv bruk av dekorasjoner. Foruten den personlige utmerkelse dekorasjoner gir pekte forsvarssjefen på behovet for å "understreke den legitimiteten i den tjeneste våre soldater utfører på Statens vegne", som et signal "også til dem som ikke selv dekorerer" (Forsvarets Forum 2009). I juni 2009 besluttet regjeringen (Kongen i Statsråd) å gjenoppta tildelingen av Krigskorset, den utmerkelsen som henger høyest, for tapper innsats i internasjonale operasjoner (ibid.). Det at de fleste, og i hvert fall de

gjevste medaljene var knyttet til norske styrkers innsats i andre verdenskrig og ikke i internasjonale operasjoner fram til 2009, viser hvordan etablerte praksiser bidrar til kontinuiteten i forsvarsdiskursen, herunder offisersprofesjonens rolle.²¹

Norsk personell har imidlertid blitt høyt dekorert av Norges allierte for sin innsats i internasjonale operasjoner. I februar 2005 ble spesialstyrkene som første norske avdeling tildelt den amerikanske distinksjonen "Navy Presidential Unit Citation" for innsatsen i Operation Enduring Freedom i Afghanistan. Ifølge Forsvaret er distinksjonen "svært anerkjent i USA og betraktes på lik linje med 'Navy Cross' (...) og den nest høyeste utmerkelsen man kan få i USA". Forsvaret uttalte at tildelingen viste: "Enestående mot, taktisk dyktighet og evne til operativ utførelse" (Forsvarnett 2005). Under tildelingsseremonien uttalte Forsvarssjefen at "– Dette viser at de norske styrkene i utlandet blir satt pris på og lagt merke til" (ibid.) Sjef for Hærens Jegerkommando, Torgeir Gråtrud, understreket profesjonaliteten ved de norske spesialstyrkene: "– Utmerkelsen er en stadfestelse av det profesjonelle arbeidet vi gjør som spesialstyrke" (ibid.).

Uttalelsene og endringene i dekorasjonssystemet viser at erfaring fra internasjonal tjeneste nå gir status innad i Forsvaret og offisersprofesjonen. Denne profesjonalismen er ikke kun knyttet til stridsevne, men til evnen til å opptre omsorgsfullt og lojalt (se Hærstaben 2004) og upartisk i forhold til partene i en fredsstøttende operasjon. Tildelingen av en amerikansk utmerkelse til spesialstyrkene illustrerer også et annet poeng, nemlig at profesjonskulturen også utvikles gjennom det flernasjonale militære samarbeidet i felt. Samarbeidet i internasjonale operasjoner med styrker fra land som har profesjonalisert sine forsvar, har bidratt til at profesjonalisering ikke lenger er fremmed i den norske soldatrepresentasjonen eller profesjonsidentiteten.

Konklusjon: En sammensatt offisersprofesjon?

Karakteren av det norske offiserskorpset har variert med det til enhver tid pågående nasjonale prosjektet, enten det dreide seg om 1800-tallets nasjonsbygging eller bygging av demokrati og velferdsstat etter andre verdenskrig. Verneplikten ble en markør for det nasjonale, diskursivt koplet til folkeforsvar og forsvarsvilje, og til demokratiske idealer om likhet, rettferdighet og representativitet. Forsvaret skulle avspeile folket og ble et viktig virkemiddel for å

utjevne sosiale forskjeller, men også arena for klassekamp. Officerssykket ble gradvis en alternativ karriere til den sivile og en vei inn i middelklassen for stadig flere. Obligatoriske kurs i takt og tone og etikette ved dagens krigsskoler avspeiler likevel offiserenes sosiale profil som en av de tre historiske profesjonene.

Internasjonaliseringen av norsk forsvarspolitik etter 1990 ble forsøkt forent med etablerte militære praksiser, men disse ble også i stor grad en buffer mot endring i offiserrollen. Mens forsvarsstrukturen etter hvert ble tilpasset nye scenarier og oppgaver, ble den kalde krigens personellpolitikk i stor grad videreført. Profesjonalisering lot seg vanskelig forene med det verdigrunnlaget – den norske forsvarstradisjonen – som offiserene skulle forvalte. Den demografiske ubalansen i offiserskorpset ble videreført gjennom gamle insensitivstrukturer. Erfaring fra internasjonale operasjoner erstattet bare gradvis erfaring fra tjeneste i Nord-Norge som kvalifiserende for avansement i stilling og grad, noe som også ble en potensiell sikkerhetsrisiko for personellet. Et kontraktsregime basert på frivillighet og ad hoc-pregede løsninger førte til dårlig beredskap knyttet til internasjonale operasjoner og store belastninger på personellet. Disse operative svakhetene fikk likevel ikke konsekvenser for Forsvarets personellpolitikk før differensiering av befaleskorpset (avdelingsbefal) og utvidelse av beordringsplikten til internasjonale operasjoner ble vedtatt innført i 2004.

Dagens Forsvar har stort fokus på profesjonalitet i betydningen økt kvalitet, kompetanse og stridsevne ved militære avdelinger og kapasiteter som sendes ut. Stadig mer avansert militærteknologi som krever spesialisering, har også fremmet profesjonalisme i Forsvaret. Verneplikten framstilles fremdeles som en bærer av verdifellesskapet mellom forsvarsmakten og folket. Dagens ”tilpassede” verneplikt legger større vekt på kvalitet framfor kvantitet i vernepliktsmassen, og er også gjenstand for elitisering gjennom myndighetenes understrekning av at de som kalles inn til førstegangstjeneste, er utvalgt.

Utviklingen har ført til en debatt om behovet for en ”krigerkultur” som del av en militær profesjonsidentitet, om personellets egen rolleforståelse (se Bjørnstad i dette nummeret; Haaland 2008), soldatkultur og holdninger (Forsvarets Forum 2010) og om profesjonskulturen og den offentlige diskursen (Græger 2007). Regjering og storting har vært kritiske til en ”negativ krigerkultur” som endrer holdningene til å ta liv (se Strøm-Eriksen 2009; Sunde 2010). Tidligere forsvarssjef Sverre Diesen har tatt til orde for en positiv krigerkultur, definert som ”uvilje mot å svikte sine medsoldater i og i siste in-

stans seg selv og sitt eget selvbilde, uavhengig av om det skjer i Norge eller i Afghanistan” (Diesen 2009). Artikkelen har vist hvordan utviklingen i offisersprofesjonen i stor grad reflekterer de oppgaver som Forsvaret har måttet løse etter 1990, og ikke politiske vedtak. Internasjonale operasjoner som militær praksis, er blitt en del av den militære profesjonsidentiteten i Norge. Samtidig kan kritikken fra offisers- og soldathold mot det som oppfattes som manglende politisk støtte til personell i Afghanistan-operasjonen (se Aftenposten 2010), tolkes som at internasjonal tjeneste ikke betraktes som en ”naturlig” eller dagligdags side ved yrket innad i offisersprofesjonen. Utviklingstrekkene totalt antyder likevel at profesjonalisme vil veie tungt også i den videre utviklingen av den norske offisersprofesjonen, mens likhetsprinsippene i forsvarstradisjonen videreføres gjennom verneplikten, i revidert utgave.

Noter

1. Årstallene angir perioden for norsk deltakelse. Per september 2009 hadde mer enn 14 500 militært personell deltatt i operasjoner på Balkan, drøyt 300 i Operation Enduring Freedom (OEF) og over 7000 i International Security Assistance Force (ISAF) i Afghanistan. Kilde: Kjetil Eide, Forsvarets Operative Hovedkvarter.
2. Verneplikten ble eksempelvis avskaffet i mange NATO-land på 1990-tallet (Moskos 2000).
3. Verdigrunnlaget er formelt (Hærstaben 2004) og uformelt (f.eks. kadettforeninger).
4. Unntak er Neumann og Ulriksen (1995, 1997); Ulriksen (2002), Neumann (2001b). Blant egne arbeidere kan nevnes Græger (2007; 2011). For en intervjubasert analyse av soldatenes rolleoppfatning, se Haaland (2008).
5. Se Ulriksen (2002). Mjøset & van Holde (2002), Friis (1999).
6. Forsvarshistoriske bidrag omtaler framveksten av det norske offiserskorpset i etterkrigstiden (f.eks. Børresen, Gjeseth & Tamnes 2004), men behandler i liten grad utviklingen etter 1990. Det samme gjelder ”etatshistorie” knyttet til jubileeer i Forsvarets etater.
7. http://www.mil.no/haren/ks/start/avdeling_ks/historie_o.
8. Klassisk militær terminologi skiller mellom strategisk (høyst), operativt og taktisk nivå.
9. Nordmenns erfaring fra friluftsliv tillegges stor vekt i kollektive fortellinger om Norge og også i forsvarshistoriske og krigshistoriske framstillinger (se Eriksen 1995).
10. <http://www.mil.no/start/article.jhtml?articleID=13935>.
11. Tallene for september 2006 var 220, som i januar 2007 ble erstattet av nye 150 (Aftenposten 2006).
12. Dette fenomenet preget også den svenske Försvarsmakten (Ydén 2009).
13. Norge hadde ifølge rapporten ca. tre ganger så mange offiserer på oberstløytnantsnivå og høyere enn for eksempel Danmark, mens landene har omtrent like stor forsvarsstruktur.
14. Av 50 norske soldater som døde under tjeneste i internasjonale operasjoner mellom 1952 og 2007, falt kun 9 som følge av direkte krigshandlinger. Forsvaret klassifiserer fire som døde i en helikopterulykke i 1979 i en egen kategori (Brevik et al. 2008). Antallet personell (yrkesoffiserer, førstegangstjeneste) som døde under tjeneste hjemme var 110 i perioden

- 1990-2004. I 2003 ble det registrert tre dødsfall og 700 skader blant vernepliktige (Innst. S. 2003-04: 37). Behovet for bedre registrering av sårede og falne ut fra type tjeneste er nå gjenstand for debatt.
15. Dette ble i stortingsproposisjonen og debatten referert til som avdelingsbefal, og betegnelsen brukes derfor her.
 16. For en analyse av etablerte praksiser i den militære utdanningen og utviklingen og internasjonaliseringen av offisersprofesjonen, se Græger (2007b).
 17. Lov av 23. februar 1996 nr. 9 om tjenestegjøring i internasjonale fredsoperasjoner.
 18. For en analyse av hele debatten, se Græger (2007), særlig kapittel 9.
 19. I juni 2010 varslet et stort antall veteraner fra internasjonale operasjoner at de ville levere tilbake medaljene i protest mot regjeringens fravær (Aftenposten 2010).
 20. Etter blant annet Krigskorset (nr.1) og Krigsmedaljen (nr. 10), som begge gis for innsats i andre verdenskrig (http://www.mil.no/multimedia/archive/00017/Rangeringsliste_for__17916a.pdf).
 21. Utmerkelsen ble tildelt for innsats utenom andre verdenskrig for første gang 21. januar 2011 (NRK 2011).

Referanser

- Abbott, A. 1988: *The System of Professions. An Essay in the Division of Expert Labor*. Chicago and London: The University of Chicago Press
- Aftenposten. 2006: Tar ikke flere oppdrag, 14.9.06
- Aftenposten, 2010: Krigsveteraner leverer medaljer tilbake i protest. Nettutgaven 19.6.2010
- Arbeidsgruppen for vurdering av Befalsordningen. 2002: Ny/Revidert Befalsordning (Røksundutvalget). Oslo
- Befalsbladet. 2003: Hasardiøst og provoserende, nr. 1 (leder)
- Bergens Tidende. 2006: Meget Profesjonelle Soldater, 15.9.06
- Bourdieu, P. 1991: *Language of Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press
- Brevik, J.I., G. Skjeret og T. Sagen. 2008: Sykdom, skade og død. Forekomst og risikofaktorer 2007 blant Forsvarets personell og med fokus på INTOPS. Forsvarets sanitet/Institutt for militærmedisinsk epidemiologi
- Bråten, J. 2003: Et nytt underoffiserskorps – provoserende, historieløst og umoderne, *Befalsbladet* 3, 8–10
- Christie, W. 1995: Tvangsbeordring til FN-tjeneste, *Aftenposten*, 23.2.06
- Coucheron, D. 2003: –Kvinnefiendlig utdanning, <http://www.nrk./nyheter>, 13.11.06
- Dagbladet 2006: –Vi er godt forberedt for Libanon-oppdrag, 26.5.06
- Devold, K. Krohn. 2004: Et Forsvar i endring, foredrag i Oslo Militære Samfund, 9. 12.04

- Diesen, S. 2005: Forsvars- og sikkerhetspolitikken i en ny tid, foredrag for Internasjonalt Forum, Oslo Arbeiderparti, stortingets kinosal 18.5.05
- . 2009: Vi trenger en positiv krigerkultur. *Aftenposten*, 6.10.09
- Eide, E. Barth. 1995: Forsvarets internasjonale rolle. *Aftenposten*, 19.3.95
- Engstad, P. 1996: *Norges Offisersforbund 100 år 1896–1996*. Oslo: Norges Offisersforbund
- Eriksen, Anne. 1995: *Det var noe annet under krigen. 2. verdenskrig i norsk kollektivtradisjon*. Oslo: Pax Forlag
- Finer, S.E. 1962: *The Man on Horseback. The Role of the Military in Politics*. London and Dunmow: Pall Mall Press
- Forsvarets Forum. 2010: Dokument: Rollen. Krigerkultur, profesjonskultur eller soldatkultur? Nr. 9, 30–39, 9
- Forsvarsdepartementet. 1992–93: Hovedretningslinjer for Forsvarets virksomhet og utviklingen i tiden 1994–98, Stortingsmelding nr. 16, Oslo
- . 1993–94: Bruk av norske styrker i utlandet, Stortingsmelding nr. 46, Oslo
- . 1995–96: Ny Befalsordning i Forsvaret, Stortingsproposisjon nr. 38, Oslo
- . 1997–98: Hovedretningslinjer for Forsvarets virksomhet og utvikling i tiden 1999–2002, Stortingsmelding nr. 22, Oslo
- . 1998–99: Tilpasning av de væpnede styrker for deltakelse i internasjonale operasjoner, Stortingsmelding nr. 38, Oslo
- . 2000–01: Om omleggingen av Forsvaret i perioden 2002–2005, Stortingsproposisjon nr. 45, Oslo
- . 2001: Kosovokrisen: Nasjonal Rapport, Oslo
- . 2003–04: Den videre moderniseringen av Forsvaret i perioden 2005–2008, Stortingsproposisjon nr. 42, Oslo
- . 2006: Gradsstrukturen i Forsvaret. Rapport fra arbeidsgruppe oppnevnt av Forsvarsdepartementet 13. Juni 2005, Oslo
- . 2007–08: Et Forsvar til vern om Norges sikkerhet, interesser og verdier, Stortingsproposisjon nr. 48, Oslo
- Forsvarsnett. 2006: Medaljeseremoni – Forsvarets medalje for sårede i strid, <http://www.mil.no/start/aktuelt/pressemeldinger/article.jhtml?articleID=120517>, 21.4.06
- . (2005) Spesialstyrker fikk anerkjennelse, <http://www.mil.no/start/article.jhtml?articleID=94459>, 8.2.05
- . (2006) Status kl 17.00 – ISAF-leiren i Meymaneh, <http://www.mil.no/start/aktuelt/pressemeldinger/article.jhtml?articleID=116550>, 7.2.06

- Forsvarssjefen. 2003: Forsvarssjefens Militærfaglige Utredning 2003, <http://www.mil.no/mfu>
- Forsvarets Forum. 2009: Et nytt opplegg for dekorasjoner er på plass, nr. 1
- . (2003) Intervju med Lars J. Sølvberg. nr. 19/20
- Friis, Karsten. 1999: *Stat, nasjon, verneplikt*. NUPI-rapport 246, Oslo: NUPI
- Grytbakk, T. 1993: *Lojalitet og faglig uavhengighet. En studie av striden mellom Forsvarsministeren og Forsvarssjefen i 1986–87*. Oslo: Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo (hovedoppgave)
- Græger, N. 2007: *Norsk forsvarsdiskurs 1990–2005: Internasjonaliseringen av Forsvaret*. Oslo: Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo (Dr.polit avhandling), 365 s.
- . 2007b: Internasjonal politikk og Forsvaret: Internasjonalisering og akademisering av den militære utdanningen, *Internasjonal Politikk* 65, 2.
- . 2011: Home and Away? Internationalism and Territory in the Post-1990 Norwegian Defence Discourse, *Cooperation and Conflict*, vol. 44, no. 1: 1–18
- Haaland, T. Laugen. 2008: Small Forces with a Global Outreach. Role Perceptions in the Norwegian Armed Forces after the Cold War. Oslo: Department of Political Science, University of Oslo (PhD dissertation), 285 s.
- Hobson, R. & T. Kristiansen. 1995: *Militærmakt, krig og historie. En innføring i forskningen fra Clausewitz til i våre dager*, IFS Info 6. Oslo: IFS
- Holst, J.J. 1978: *Vår forsvarspolitik. Vurderinger og utsyn*. Oslo: Tiden Norsk Forlag
- Hosar, H.P. 2000: *Kunnskap, dannelse og krigens krav – Krigsskolen 1750–2000*. Oslo: Krigsskolen
- Hovland, H. 2006: Tausheten etterpå. *Aftenposten*, 17.6.06
- . 1997: Verneplikts framtid. *Norsk Militært Tidsskrift* 166:28–30
- Hærens offiserskodeks. 2004: vedtatt av Forsvarets øverste ledelse 23. juni.
- Innst. B. 1991–92: Innstilling fra Forsvarskomiteen om ”II Sikkerhetspolitiske rammebetingelser for Forsvarets virksomhet”, nr. 7 (Jf. St Prp 1). Oslo: Stortinget
- Innst. S. 1999–2000: Innstilling fra Forsvarskomiteen om ”Tilpasning av Forsvaret til deltagelse i internasjonale operasjoner”, nr. 152 (jf. St meld 38, 1998–99). Oslo: Stortinget
- Jacobsen, J.O., A. Offerdal og T. Skauge. 1992: Militær og samfunn. Militær organisasjon og sivil-militære relasjoner i Norge 1945–1989, *Militærprosjektets skriftserie*. Bergen: Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap, Universitetet i Bergen
- Janowitz, M. 1960: *The Professional Soldier*. Illinois: Glencoe

- Kjellberg, F. 1961: *Offiserene som sosial gruppe*. Oslo: Universitetet i Oslo, Institutt for statsvitenskap (Magisteravhandling)
- Kristiansen, S.T. 2003: På vei mot en oppdragsbasert ledelse: Fra formulering til realisering, *Norsk Militært Tidsskrift* 173, 19–21
- Kristiansen, S.-T. og S. W. Skjæret. 2008: En framtid som avdelingsbefal i Hæren? *Norsk Militært Tidsskrift* 178, nr. 1, 30–37
- Leira, H. (red.) 2007: *Norske selvbilder og norsk utenrikspolitikk*. Oslo: NUPi
- Maybin, J. 2001: Language, Struggle and Voice: The Bakhtin/Volosinov Writings, s. 64–71. Wetherell, Margareth, Stephanie Taylor and Simeon J. Yates (eds.) *Discourse Theory and Practice. A Reader*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications
- Moe, P. A. 2003: Intervju, Politisk Kvarter, NRK P2, 14.11.03
- Moskos, C.C., J.A. Williams, and D.R. Segal. 2000: *The Postmodern Military. Armed Forces after the Cold War*. Oxford: Oxford University Press
- Neumann, I.B. 2001: *Norge – En Kritikk*. Oslo: Pax Forlag
- Neumann, I.B. og S. Ulriksen. 1995: Norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk, s. 94–123. Knutsen, T.L., G. Sørbo og S. Gjerdåker (red.) *Norges Utenrikspolitikk*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag
- NOU. 1978: Den framtidige befalsutdanning i Forsvaret, nr. 11. Oslo: Universitetsforlaget
- NOU. 1992: Forsvarskommissjonen av 1990, nr. 12, Oslo
- NRK 2011. Bolle tildelt Krigskorset med sverd, NRK-nett, 21.1.2011
- Ringmar, E. 1996: *Identity, Interest and Action. A Cultural Explanation of Sweden's Intervention in the Thirty Years War*. Cambridge: Cambridge University Press
- Røksund, A. 2007: Den militære profesjon: Utdfordringer for høyere militær utdanning, foredrag i Oslo Militære Samfund (Diskusjonsaften)
- S.tid. 1991–92: Stortingsdebatt om St. Prp. 1 (1991–92), Oslo. <dato>
- Schatzki, T.R., K. Knorr Cetina, and E. von Savigny. 2001: *The Practice Turn in Contemporary Theory*. London: Routledge
- Shapiro, M.J. 1989: Textualising Global Politics, s. 11–22. Der Derian, J. and M.J. Schapiro (eds.) *International/Intertextual Relations. Postmodern Readings of World Politics*. Massachusetts/Toronto D.C. Heath and Company /Lexington Books
- Skauge, T. 2002: Den tenkende soldat? – verneplikt i Norge som demokratisk institusjon, *Militærprosjektets skriftserie*. Bergen: Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap, Universitetet i Bergen
- . 1992: Offisersprofesjonen og offentlig politikk 1952–1982, s. 223–70.

- Jacobsen et al., *Militer og samfunn. Militær organisasjon og sivil-militære relasjoner i Norge 1945–1989*. Bergen: Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap, Universitetet i Bergen
- Slagstad, R. 1998: *De Nasjonale Strategier*. Oslo: Pax Forlag
- Strøm-Eriksen, A.G. 2009: – De hadde ikke annet valg enn å skyte, TV2-Nyhetene, Oslo
- Sunde, H. 2010: Intervju 27.9.2010, TV2-Nyhetene
<http://www.tv2nyhetene.no/utenriks/afghanistan/forsvarssjefen-raser-mot-soldatenes-sjokkuttalelser-3299380.html>.
- Ulriksen, S. 2002: *Den norske forsvarstradisjonen. Militærmakt eller folkeforsvar?, Makt- og globaliseringsutredningen*. Oslo: Pax Forlag
- Ydén, K. 2008: *"Kriget" och karriärsystemet. Försvarsmaktens organiserande i fred*. Göteborg: Universitetet i Göteborg (Doktoravhandling)

Summary

The article argues that military practices defined by the Cold War scenario and thinking, such as personnel policy, conscription and the award system worked as a buffer against transformation of the Norwegian armed forces in the 1990s. The transformation of the armed forces was hindered or at least delayed in Norway, compared to in many other NATO-countries. The transformation process also came out of step with established representations of the officer corps and conscripts as defenders of territory, the nation ('people's defence') and principles of equality and justice. The tension within the corps over the introduction of a differentiated officer corps and forced assignment to international operations may reflect this. These new practices nevertheless gradually created a 'corps d'élite' and a career pattern among the officers that reflected the need for more professionalism in international operations. Quality, competence and combat power have become important markers of the officer profession and also of military practices. This type of professionalism now forms part of the Norwegian officer profession, while the linkages to the people and territory, as well as to core values like equality and justice to a greater extent is furthered by a revised conscription system.

Keywords: Professions, practices, officer corps, internationalisation, security policy, Norway